

CIRKEV, POLITIKA A SOCIÁLNE PROBLÉMY V DOBE KONŠTANTÍNA VEĽKÉHO

Doc. ThDr. Peter Gažík

Abstract: Church, Politics and Social Issues in the Era of Constantine the Great

The article brings a view on political, religious and social issues in the Roman Empire during the rule of Constantine the Great, evaluating the main traits in his religious and social politics. It depicts the position of the Christian Church on the changes and new circumstances that developed after the Edict of Milan. Furthermore, the piece elucidates the church's relationship with the state, political power and the person of Constantine in the political and theological thought of bishop Eusebius of Caesarea. Also, it follows the work of the Church in social affairs its possibilities, limits and the results of that era.

Key words: religion, Christianity, freedom, Church, Constantine the Great, Eusebius of Caesarea, religious and social politics, slavery, social issues

Na úvod

V dobe pred Konštantínom bolo rímske impérium jednoznačne protikresťanské. Obrovská rímska ríša však postupne strácala silu čeliť kresťanstvu. Cisári Decius (249 – 251) a Dioklecián (284 – 305) síce rozpúťali rozsiahle a neobyčajne tvrdé prenasledovanie kresťanov, ale kresťanstvo potlačiť nedokázali. Kresťania zomierali, ale cirkev žila. Napriek násilným zásahom bolo kresťanstvo pred rokom 200 rozšírené prakticky vo všetkých oblastiach okolo Stredozemného mora. Ak ho spočiatku prijímali skôr nižšie vrstvy, teraz, najmä v mestách sa ujímalo aj medzi vzdelancami, vyššími úradníkmi a vojakmi. V 3. storočí mala kresťanská cirkev vplyv aj vo verejnom živote. Pohanské chrámy sa vyprázdňovali, preto sa rímska moc pokúšala kresťanstvu všemožne vzdorovať. Tak došlo v 3. storočí k organizovanému, systematickému útoku proti kresťanstvu zo strany rímskeho štátu. Bolo to najmä za cisárov Decia a Diokleciána. V roku 250 vydal Decius edikt proti všetkým kresťanom a roku 303 Dioklecián vyhlásil všeobecný zákaz kresťanstva. Išlo o najostrejšie prenasledovanie, trvalo nepretržite desať rokov a vyžiadalo si mnoho martýrov. Aj napriek krvavým prenasledovaniám kresťanstvo napredovalo, čo apologet Tertulián vyjadril známym výrokom *sanguis martyrum, semen christianorum*.¹

¹ TERTULLIANUS. Apologeticum I, 60.

1 K nábožensko-politickým aspektom Konštantínovej vlády

1.1 Milánsky edikt

Diokleciánovým nástupcom sa mal stať Konštantín. Rímsku ríšu však spravovalo niekoľko vládcov a trón si bolo treba vybojovať. Konštantín sa stal cisárom až po víťazstve nad Maxentiom. Bitka sa odohrala 28. októbra 312 pri Milvijskom moste na severnom okraji Ríma. Podľa legendy Konštantín uvidel pred bitkou na nebi kríž s nápisom *in hoc signo vinces*, ktorý urobil svojim vojenským znakom. Za jeho vlády došlo k radikálnej zmene vo vzťahu ku kresťanstvu. Konštantín Veľký (306 – 337) sa rozhodol kresťanov tolerovať a využiť pre ciele svojej politiky. V roku 313 so svojím švagrom Liciniom vydal v Miláne slávny výnos, ktorým rozšíril Galeriov tolerančný edikt z roku 311 vyhlásením úplnej náboženskej slobody a zrovnoprávnenia kresťanstva s pohanskými kultami „aby božstvo na nebeskom tróne, nech už ktorékoľvek, bolo s nami a s našimi poddanými zmierené a nám milostivo naklonené.“² Podľa nového ediktu „nikto nesmie brániť tomu, kto sa chce obrátiť na kresťanskú vieru a náboženstvu. Aj kresťanom treba dovoliť ich služby Božie.“ V samotnom edikte Konštantín hovorí: „Rozhodli sme sa poskytnúť kresťanom a všetkým ostatným slobodu k vyznávaniu náboženstva, ktorému dávajú prednosť. Zhodli sme sa na tom, že je nanajvýš dobré a rozumné neodopierať nikomu z našich poddaných – či už ide o kresťana alebo o ctiteľa iného kultu, právo hlásiť sa k náboženstvu, ktoré mu vyhovuje.“ A k úradníkom a správcom provincií edikt pokračuje takto: „Chceme, aby ste si uvedomili, že dávame kresťanom úplnú slobodu pre ich bohoslužbu. Je to dôstojné doby, v ktorej žijeme a je vhodné pre mier celého impéria, aby pre všetkých našich poddaných platila sloboda mať boha, ktorého si zvolili.“³

Milánskym ediktom (pozn. správnejšie označenie je Konštitúcia) kresťania získali slobodu viery a kresťanstvo bolo zrovnoprávnené s pohanskými náboženstvami. Vďaka tejto zmene mohla cirkev nerušene rozvinúť svoju teologickú, misijnú a sociálno-charitatívnu činnosť. Všetky náboženstvá v ríši boli tolerované, vplyv kresťanstva však postupne silnel. Cirkvi boli vrátené baziliky, budovy a majetok zhabaný počas prenasledovania. Tí, ktorí sa podieľali na prenasledovaní kresťanov boli potrestaní. Kresťanskí duchovní boli oslobodení od daní. Pri obsadzovaní vysokých štátnych úradov sa začali uprednostňovať kresťania. Konštantín odstránil trest smrti ukrižovaním. V roku 324 definitívne zvíťazil nad Liciniom, ktorého poslal do vyhnanstva a neskôr dal popraviť, čím sa stal neobmedzeným vládcom rímskeho impéria.

1.2 Konštantínova náboženská politika

Prechod od pohanstva ku kresťanstvu nebol okamžitý. Nepredstavoval náhly zlom. V Ríme bolo ešte veľa vplyvných osobností a popredných rodín, ktoré sa pridržovali pohanstva. Faktom je, že Konštantín opustil Rím a hlavné mesto ríše preniesol do Carihradu (Konštantínopolu), ktorý bol vybudovaný z bývalého Byzancia. Tak vznikol druhý Rím. V roku 321 vyhlásil nedeľu za sviatočný

² ŘÍČAN, R., MOLNÁR, A. Dvanáct století církevních dějin. Praha: Kalich, 1989, s. 143.

³ GAŽÍK, P. Justín Martýr a jeho doba. Martin: Biblická škola, 2003, s. 90.

deň a súčasne dal v Ríme postaviť chrám svätého Petra na mieste údajného Petrovho hrobu. V intenzívnej stavebnej činnosti pokračoval aj v ďalších rokoch. Roku 330 začal stavať impozantnú baziliku v Konštantínopole a následne baziliku nad Ježišovým hrobom v Jeruzaleme. Jeho matka Helena založila chrám Pánovho narodenia v Betleheme. Konštantín naďalej nosil titul *pontifex maximus*, ktorý označoval najvyššieho kňaza a ochrancu štátnych pohanských kultov. Postupne prešiel k otvorenému preferovaniu kresťanstva, voči ktorému prejavoval stále väčšiu veľkorysosť a sympatie. Svojich synov dal vychovávať kresťanským spôsobom. Sám sa však nestal kresťanom, aj keď sa k nemu vnútorne prikláňal. Pokrstiť sa dal až na smrteľnej posteli ariánskym biskupom Eusebiom z Nikomedie, nie rímskym biskupom Silvestrom ako hovorí legenda.⁴ Pravoslávna cirkev Konštantína Veľkého uctieva ako svätca a trinásteho apoštola. Rovnakú úctu prechováva aj voči jeho matke Helene.

Konštantín pomáhal cirkvi v zápase s herézami, ale zároveň v nej presadzoval svoj vplyv. Roku 314 zvolal snem do Arles, kde sa riešil spor s donatistami. V roku 325 predsedal všeobecnému cirkevnému snemu v Nicei, hoci formálne ho otvoril rímsky biskup Hózius. V spore o podstatu Kristovej osoby medzi Atanáziom a Ariom zvíťazil Atanáziov názor, že Ježiš je pravý Boh a človek súčasne, že Syn je tej istej podstaty ako Otec. Prijatie podstatnej rovnosti Boha Syna s Bohom Otcom sa stalo záväzným článkom viery. Ariove spisy odsúdili a jeho samého exkomunikovali.⁵ Konštantínov syn Konštancius (337 – 361) dal zatvoriť pohanské chrámy a pod trestom smrti zakázal pohanské obete. Konštantín Veľký a jeho nástupcovia chránili cirkev, zároveň si ju však podrobili. Konštantín si nárokoval aj duchovné vodcovstvo, ktoré predtým v pohanskom kulte uplatňoval ako *pontifex maximus*. Pritom si vyhradzoval právo potvrdzovať voľbu biskupov a menovať ich do úradu. Bol de facto najvyšším zákonodarcom, sudcom a správcom v cirkvi. Závery žiadnej synody neboli platné bez jeho súhlasu. Obsadzoval biskupské miesta, menoval a zosadzoval biskupov, ktorí sa k nemu mohli odvolať ako k najvyššiemu sudcovi.

To všetko viedlo k začínajúcej konštantínovskej ére, ktorú charakterizujú tendencie k césaropapizmu a byzantinizmu.⁶ Cisár získal v cirkvi rozhodujúce slovo. V Konštantínopole sídlil patriarcha, ale panovníkova moc jeho právomoci prevyšovala. Konštantín videl v dosiahnutom Nicejskom vyznaní ideové a duchovné puto, ktoré potrebovala nielen cirkev, ale aj štát. Otázka pravovernosti vyznania bola zrejme pre Konštantína druhoradá. Jeho hlavným zámerom bolo odstrániť rozpory, vyplývajúce z názorových rozdielov medzi teológmi a cirkevnými činiteľmi a tak dosiahnuť v cirkvi zhodu a jednotu. Eusebius z palestínskej Cézarey síce uznal, že Konštantín svojou diplomatickou obratnosťou a osobnou charizmou dosiahol súhlasné stanovisko všetkých biskupov,

⁴ SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica* II 34,1; EUSEBIUS. *Vita Constantini* IV 62,4 etc.

⁵ SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica* I 21,4.

⁶ ŘÍČAN, R. MOLNÁR, A. Dvanáct století církevních dějin, s. 147.

ale sám na inom mieste priznal, že za prijatie Nicejského vyznania hlasoval iba preto, aby podporil jednotu v cirkvi.⁷ Podstatu Konštantínovej náboženskej a cirkevnej politiky vyjadruje jeho reč k biskupom, podľa ktorej sa majú starať len o vnútorný život cirkvi, kým cisárovi dal Boh za úlohu starať sa o to, čo je za hranicami cirkvi.⁸

1.3 Eusebius z Cézarey a Konštantín Veľký

Konštantínovský prelom na základe Milánskeho ediktu sa stal jedným z najdôležitejších medzníkov v dejinách kresťanstva. Za Konštantínovej vlády došlo k zásadnej zmene vo vzťahu štátu ku kresťanstvu. Dôsledky tohto zvratu cirkev pociťovala v celých nasledujúcich storočiach. Na jednej strane sa kresťania začali tešiť priazni a podpore štátu, keď sa im prideliovali chrámy a spoločenské výhody vo verejnom živote. Na druhej strane však cirkev postupne strácala vnútornú schopnosť žiť z moci a zdrojov evanjelia bez opory štátu. Sloboda, postavenie a pohodlie, čoho sa cirkev dočkala takmer zo dňa na deň, mali aj neblahý vplyv na jej život. Najmä vyššie duchovenstvo a biskupi blízki cisárovmu dvoru vítali a oslavovali Konštantína takmer ako zavŕšiteľa Kristovho pozemského diela. O tom podáva správu biskup a cirkevný historik Eusebius z Cézarey (275 – 339), ktorý v spise *Vita Constantini*, ako aj v závere svojich *Cirkevných dejín* nešetří prehnanými chválami na panovníka za novú situáciu cirkvi. Eusebius, ktorý zažil Diokleciánovo prenasledovanie, pod dojmom nových, nečakaných zmien v prospech cirkvi podľahol prílišnému velebeniu cisára ako priameho Božieho nástroja k naplneniu starozmluvných proroctiev a tým k novému svetovému poriadku ako anticipácii konečného víťazstva Krista. V Eusebiovyh očiach bol cisár stelesnením najlepších antických a starozákonných ideálov.⁹

Podobnou chválorečou sa neskôr vyznačovala aj jeho polooficiálna prednáška o vynikajúcich cisárových vlastnostiach pri príležitosti tridsiateho výročia Konštantínovej vlády roku 335. Konštantín podľa Eusebia uskutočňuje Boží spasiteľský plán. Do svojej najvyššej funkcie bol oprávnené povolaný, pretože si ju zaslúžil svojou zbožnosťou. To je dôvod, aby cirkev radovala, pretože nastal čas rozkvitnutia púšte, oživenia suchých kostí a príchodu doby, ktorú túžobne očakávali proroci. Veľkolepé stolovanie Konštantína s biskupmi na cisárskom dvore považoval Eusebius za predzvesť Kristovej hostiny v nebeskom kráľovstve. Cisár bol pre neho obrazom večného Logosa, teda Krista Spasiteľa, ktorý ho obdaroval svojou milosťou a priazňou.¹⁰

Podľa Amedea Molnára Eusebius vlastne začlenil do svojej teológie bývalý pohanský kult cisárovej osoby.¹¹ Ten bol za čias Domiciána, Decia či Diokleciána hlavným kameňom úrazu vo vzťahoch medzi rímskym štátom a kresťanstvom. Kresťania odmietali vzdávať cisárom božské

⁷ EUSEBIUS. *Vita Constantini* III,13.

⁸ EUSEBIUS. *Vita Constantini* IV,24.

⁹ EUSEBIUS. *Historia ecclesiastica* X 9,2.

¹⁰ EUSEBIUS. *De laudibus Constantini* 2,1.

¹¹ MOLNÁR, A. *Lístky o mladé cirkvi*. Praha: Kalich, 1952, s. 68 an.

pocty a preto boli prenasledovaní ako *hostes publici*. Božská úcta mohla prináležať iba Kristovi. Teraz však Eusebius akoby znovu zavádzal kult cisára, ale v úplne nových politicko-spoločenských podmienkach cirkvi. Molnár sa domnieva, že Eusebius si tým znemožnil objektívny, nezaujatý pohľad na osobu Konštantína a na prípadnú kritiku jeho politiky. Eusebiovo cirkevné myslenie sa podľa neho dostalo do vleku túžby po sláve a lesku pozemskej cirkvi a predznamenávalo vznik teokracie a césaropapizmu. Je však nepopierateľným faktom, že v diele *Historia ekklésiastiké* zanechal významné svedectvo o dejinách cirkvi až po rok 324. Na druhej strane hodnotu tohto diela umenšujú state, kde Eusebius podľahol nemiestnemu pochlebovaniu a oslave cisára. Podľa Molnára v tomto prípade nehovoril v mene celej cirkvi, kde mnohí ešte stále boli naplnení nádejou na prichádzajúce kráľovstvo Božej spravodlivosti.

Na rozdiel od Molnára Josef Češka tvrdí, že hoci Eusebius vo svojej chváloreči vykreslil Konštantína ako nadovšetko múdreho, spravodlivého a zbožného vladára, predsa ho neoznačil za hlavného tvorcu dejín, ale iba za Božieho služobníka, ktorého si Boh za svoj nástroj vyvolil dávno predtým, než ho légie vyhlásili za cisára.¹² Preto podľa Češku Eusebius všetky úspechy Konštantínovej vlády interpretuje ako Božie zásahy do pozemského diania. Nie Konštantín, ale Boh vytvoril cirkvi nový priestor a pre svoje spasiteľské zámery použil aj štátne zákonodarstvo.¹³ Podľa tohto poňatia teda Eusebius nestaval Konštantína príliš vysoko. Pripadla mu iba úloha zbaviť svet pohanskej zaslepenosti a prebojovať cestu pravej viere a pravému uctievaniu Boha. Konštantín Veľký najlepšie zodpovedal Eusebiovej predstave o ideálnom kresťanskom panovníkovi.

Nástupcovia Konštantína zasahovali aj do vieroučných otázok a teologických sporov. Snahy diktovať cirkvi sa od 4. storočia stali bežnými. Štátna moc zvolila novú taktiku. Po predchádzajúcom prenasledovaní v prvých troch storočiach nastúpilo korumpovanie. Za vlády Teodózia Veľkého sa cirkev ocitla v úlohe verejne privilegovaného a nakoniec jediného dovoleného náboženského spoločenstva. Paradoxne bola pritom obmedzovaná jej vnútorná sloboda. Odkedy sa mocenské centrum ríše presunulo zo Západu na Východ, z Ríma do Konštantínopolu, darilo sa cirkvi chrániť si svoju slobodu skôr na Západe. V dobe Konštantína Veľkého a jeho dvorného teológa Eusebia pôsobili aj iní kresťanskí vzdelanci, ktorí inak chápali biblickú zvesť o poslaní cirkvi. V tomto ohľade Aurelius Augustinus, v protiklade k Eusebiovmu politicko-teologickému programu úzkeho prepojenia občianskeho vedomia (*romanitas*) s prísne dogmaticky vymedzenou vierou (*christianitas*), priniesol zrelativizovanie ríšskej idey svetského štátu a svetskej moci panovníka.¹⁴ Ako v Eusebiovom duchu kráčal Východ, tak v Augustínovom zasa Západ.

¹² EUSEBIUS. *Historia ecclesiastica* VIII 13,14.

¹³ ČEŠKA, J. *Římsky stát a katolická církev ve IV. století*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 36.

¹⁴ ČEŠKA, J. *Římsky stát a katolická církev ve IV. století*, s. 134.

2 K sociálno-politickým aspektom Konštantínovej vlády

2.1 Cirkev a sociálna politika Konštantína Veľkého

Eusebiovým súčasníkom bol kresťanský spisovateľ Lactantius, ktorý na rozdiel od neho neupadol do nekritickeho obdivu cisára. Lactantius (260 – 317) pochádzal z prostredia severnej Afriky a svojho času zažil kruté zásahy Diokleciána proti kresťanom. Preto uvítal nástup Konštantína k moci a ukončenie prenasledovania. Stal sa dokonca vychovávateľom jeho syna. Aj keď vládu Konštantína Veľkého hodnotil s pocitmi vďačnosti za darovanú slobodu a mier, predsa svoju úctu k cisárovi nepreháňal. Nabádal ho dokonca, „aby vytrval v láske k Božiemu menu, lebo taká láska prospeje nielen tebe osobne, ale všetkým, ktorí potrebujú mier.“ Kedykoľvek Lactantius písal o Božom mene vo vzťahu k verejnému životu, mal na mysli pokoj a spravodlivosť. Predchádzajúci cisári podľa neho biedne zahynuli, pretože nedbali na sociálnu spravodlivosť, ku ktorej volalo kresťanstvo.¹⁵ Naopak, kresťanskú cirkev nemilosrdne prenasledovali. Cisár Konštantín bol spomedzi nich prvý, kto jej dal slobodu. Preto teraz má ísť o to, aby sa ľudstvo približovalo k ideálu Kristovej vlády, ktorá sa podľa Lactantia prejaví aj v hmotnom a hospodárskom živote. Lactantiovi neboli ľahostajné ani také konkrétne otázky, ako sa v štáte používajú peniaze, či sú mzdy dostačujúce, či je daňová sústava prijateľná.¹⁶ S nevôľou pozoroval, že vykorisťovanie presahovalo mieru znesiteľnosti a že vydieranie peňazí zo strany úžerníkov je „neustále sprevádzané krivdami, ktoré už nemožno znášať. Sama príroda i svet musia byť pretvorené a odovzdané do služby človeku, lebo Kristus už nad nimi zvíťazil.“¹⁷

Postupné spájanie rímskeho impéria s cirkvou za Konštantína a štátna propagácia kresťanstva neznamenal automatický pokrok v duchovnej, humanitnej a sociálnej oblasti. Cirkev síce dostala možnosť v širších rozmeroch uvádzať do praxe svoje učenie o človeku a spoločnosti, najmä myšlienku rovnosti všetkých ľudí pred Bohom, ale odstrániť základné spoločenské a majetkové rozdiely nebolo prirodzene v jej silách a nebolo to ani jej cieľom. Svoj sociálny program realizovala predovšetkým zmierňovaním biedy almužnami a ďalšími formami charitatívnej činnosti.

Okrem toho cisár Konštantín vydal mnoho zákonov, ktoré viedli k sprísneniu trestného práva, pričom neprimerane prísne tresty sa ukladali spravidla sociálne slabším. Mnohí súčasníci kritizovali Konštantínove zákony, ktoré sa im javili ako zbytočné pre svoju krutosť.¹⁸ Taktiež odsudzovali daňový útlak, ktorý si povšimol už Lactantius a ktorý za Konštantínovej vlády nútil zbedačených rodičov predávať deti do otroctva, aby mohli zaplatiť dane.¹⁹ Konštantínov reskript z roku 313 hovorí, že rodičia, ktorí by chceli naspäť svoje zotročené dieťa, musia zaň zaplatiť finančnú čiastku, alebo dať jeho pánovi iného otroka. Bol to krok späť oproti predchádzajúcemu Diokleciánovmu zákonu z roku 294, ktorý zakazoval rodičom svoje deti predávať, darovať alebo odkladať.²⁰

¹⁵ MOLNÁR, A. Lístky o mladej cirkvi, s. 69 an.

¹⁶ Ibid., s. 69.

¹⁷ MOLNÁR, A. Lístky o mladej cirkvi, s. 70.

¹⁸ EUTROPIUS. Breviarum ab Urbe condita X 8,1.

¹⁹ ZOSIMOS. Historia nova II 38,3.

²⁰ Codex Iustinianus, IV 43,1.

Neľahkú sociálnu situáciu chudobných vrstiev obyvateľstva zhoršovali nemoce. V prípade onemocnenia či zranenia bolo ošetrovanie a lekárska pomoc prakticky nedostupná alebo minimálna. Zdravotnú a lekársku starostlivosť si mohli dovoliť iba zamožní, pričom nebolo zriedkavým zjavom, že aj „značná časť lekárov bola chudobná“, keďže „odborné štúdium medicíny v Alexandrii alebo Efeze si mohli dovoliť iba bohatí.“²¹ V 4. storočí bolo obyvateľstvo stále chudobnejšie v dôsledku rastúcej biedy. Cirkev sa preto stále viac sústreďovala na charitatívnu činnosť. Pri kostoloch sa tiesnili zástupy žobrákov a bedárov a tak tým viac organizovane rástli dobročinné ústavy, útulky pre cudzincov a nemocnice. Na Východe a neskôr aj na Západe boli zriaďované sociálne ústavy pri rezidenciách biskupov, alebo pričinením mníchov pod dozorom biskupa. Známymi sa stali dobročinné ústavy, ktoré zriadil v kappadockej Cezarey Bazil Veľký, tzv. basiliás.²² Okrem Bazila veľa záslužnej práce v prospech sociálne slabých vykonali aj Ján Zlatoústý, Ambrózius, Gregor Veľký a ďalší cirkevní otcovia a biskupi. Bolo bežné, že zamožnejší kresťania sa starali o biednych a nemocných buď v ich príbytkoch, alebo ich pozývali do vlastných domov.²³

2.2 Problém otroctva

Pokiaľ ide o situáciu otrokov, zjavnú tvrdosť obsahovali dva Konštantínove zákony, ktoré sa týkali trestnej právomoci pánov nad otrokmi. V roku 319 síce Konštantín zdôraznil, že žiadny otrokár nesmie zneužívať svoje trestné právo a že sa bude zodpovedať pred súdom ak prikáže zabiť svojho otroka kyjakom, kameňom, alebo zvrhnutím do hĺbky, hodením dravým šelmám, pálením údov či inými barbarскими spôsobmi mučenia, ale v úvode k tomuto príkazu sa uvádza, že vlastníci otrokov sa nemusia báť súdneho postihu, ak ich otrok zomrie po zbičovaní alebo v okovách domáceho väzenia.²⁴ Právo pánov trestať neposlušných otrokov telesnými trestami potvrdil Konštantín znovu v roku 329, pričom zdôraznil, že páni sú zbavení viny, keď ich otroci zomrú na následky telesného trestu, lebo v ich záujme nie je poškodzovať svoj majetok, ale mať otrokov živých a zdravých – *incolume mancipium*. Preto Konštantín v prípade smrti otroka zakázal, aby sa vyšetrovalo, či pri uplatnení pánovej právomoci išlo o úmysel zabiť, alebo len o prosté nápravné opatrenie.²⁵

Tieto prípady ukazujú, že v Konštantínových nariadeniach nenastal výraznejší pokrok v oblasti humánnosti a spravodlivosti, lebo sa znovu potvrdilo neobmedzené právo nad životom a smrťou otroka, ktorý nebol ničím viac, než nemým nástrojom – *instrumentum non mutum*. Práve tu je nápadný rozdiel medzi zákonodarstvom prvého kresťanského cisára a kresťanským sociálnym učením, ako ho hlásal napríklad Lactantius, ktorý bol Konštantínovým súčasníkom a istý čas aj vychovávateľom jeho syna Crispa. Keď musel čeliť námitkam, že aj medzi kresťanmi sú jedni

²¹ ZAVIŠ, M. Staroveký svet zdravia a choroby. Bratislava: UK, 2012, s. 93-94.

²² ŘÍČAN, R., MOLNÁR, A. Dvanáct století církevních dějin, s. 176.

²³ GAŽÍK, P. Sociálna otázka v dobe patristiky. Bratislava: UK, 2003, s. 36 an.

²⁴ Codex Theodosianus IX 12,1.

²⁵ Codex Theodosianus IX 12,2.

chudobní a druhí bohatí, jedni otroci a druhí páni, Lactantius jasne napísal: „Niet iného dôvodu, prečo si navzájom dávame meno bratia, než ten, že sa považujeme za rovných. Lebo všetko ľudské nemeríme telom, ale duchom, a akokoľvek existujú rozličné telesné podmienky, nie sú u nás otroci, ale máme ich a nazývame ich bratmi v duchu, spoluotrokmi v náboženstve.“²⁶

Nemožno teda povedať, že by sa v období Konštantínovej vlády výraznejšie zmiernilo sociálne napätie medzi mestskými otrokármi a ich otrokmi. Známy rečník Libanios popisuje vo svojich rečiach ťažký životný údol otrokov. Hovorí, že v mnohých domoch a dielňach museli otroci pracovať aj cez sviatky a telesné tresty boli bežnou vecou.²⁷ Pritom Libanios v zásade odmietal mierne zaobchádzanie s otrokmi a nesúhlasil s obmedzovaním pánových právomocí nad nimi. Neľudské zaobchádzanie však neschvaľoval. Ťažké podmienky, vysilujúca práca a zlé zaobchádzanie boli často tak neznesiteľné, že veľmi rozšíreným zjavom sa stali úteky otrokov. Títo na úteku nachádzali útočisko a pomoc na vidieku u dedinských roľníkov a pastierov. Mnohí zasa, ktorí ušli svojim pánom, prešli na lúpežný spôsob života a stávali sa hrozbou pre pocestných.²⁸ Cirkevný otec Ján Zlatoústý v tejto súvislosti povedal, že stretnúť na odľahlom mieste s otrokmi bolo horšie než stretnutie s divokými zvieratami.²⁹

Problém otrokov však nebol hlavným sociálnym problémom rímskej spoločnosti v 4. storočí. Oproti predchádzajúcim dobám už otrokov v ríši značne ubudlo, takže aj remeselníci ich vlastnili len v malej miere. Hlavné hospodárske a sociálne problémy vznikali skôr z rozporov medzi zámožnou mestskou vrstvou a mestskou chudobou. Sociálne nepokoje boli rozdúchované najčastejšie kvôli zásobovacím ťažkostiam. Otázka zásobovania obilím bola priam kľúčová pre existenciu občanov. O jej dôležitosti až chýlostivosti svedčia aj dva prípady, keď u cisára obvinili bojovníka za Nicejské vyznanie Atanázia. Podľa prvého obvinenia Atanázios v Egypte sabotoval cisárovi výnosy a zdržiaval export egyptského obilia životne dôležitého pre Konštantínopol.³⁰ Za takýto zločin bol zvyčajne trest smrti, ale v prípade Atanázia, ako vysokého cirkevného činiteľa, sa Konštantín uspokojil s menším trestom vyhnanstva do Trevíru roku 335. V roku 341 Atanázia opäť obvinili, že predával a vo vlastný prospech získaval obilie, ktoré z cisárovho rozhodnutia dával štát alexandrijskej cirkvi. Toto sa stalo už za vlády Konštantínovho syna Konštantia. Cisár obvineniu uveril a pohrozil Atanáziovi smrťou, ale ten sa včas ukryl a potom utiekol do Ríma.³¹ Nebudeme skúmať, do akej miery mohol byť Atanázios vinný za tieto skutky. Je veľmi pravdepodobné, že spomínané obvinenia boli dielom jeho nepriateľov z radov ariánov. Napokon Atanázios sa vo vyhnanstve ocitol až päťkrát. Tieto dva prípady sú iba poukázaním na závažnosť zásobovania obilím ako jednej zo základných podmienok života obyvateľov v štáte, pričom jeho zneužívanie úradu nemilosrdne trestali.

²⁶ LACTANTIUS. *Divinae institutiones* V 15,2.

²⁷ LIBANIOS. *Orationes* IX 11.

²⁸ LIBANIOS. *Orationes* XIV 45.

²⁹ CHRYSOSTOMOS IOANNES. *Expositio in psalm 148*,4.

³⁰ ATHANASIUS. *Apologia contra Arianos* 9,87.

³¹ SOCRATES SCHOLASTICUS. *Historia ecclesiastica* II 17, 1-4.

Napriek sociálnemu otrokárskeму systému cirkev vo viacerých veciach pozitívne ovplyvnila obdobie Konštantínovej vlády. Podnietila väčší záujem o sociálne problémy, priniesla nové hodnotenie ľudského života s dôrazom na jeho dôstojnosť, čo sa konkrétne prejavovalo odmietaním potratov, odkladania detí, gladiátorských zápasov a neľudského zaobchádzania s otrokmi.³²

2.3 Osoba Konštantína v pohľade východnej a západnej cirkvi

Aj keď cirkev po konštantínovskom prevrate získavala stále väčší spoločenský vplyv, stávala sa ideovou a mravnou oporou štátu, začala bohatnúť a tak sa vzdďalovať od apoštolského kresťanstva, predsa sociálne zmýšľanie a cítenie nestratila. Svedčia o tom svojimi názormi a postojmi veľké osobnosti patristiky ako Bazil Veľký, Gregor z Nyssy, Gregor z Naziansu, Ján Zlatoústý, Ambrózius a ďalší grécki i latinskí cirkevní otcovia 4. storočia. Napriek oprávneným kritickým výhradám voči Konštantínovej sociálnej politike, bola činnosť cirkvi aj na sociálnom poli umožnená práve konštantínovským prelomom. Konštantín Veľký sa stal vo východnej cirkvi objektom zbožnej úcty, bol nazvaný trinástym apoštolom a zaujal popredné miesto medzi pravoslávnyimi svätcami. Naproti tomu západná katolícka cirkev bola zdržanlivejšia a zaujímala voči jeho osobe určitý odstup, hoci napríklad podporovala legendu o jeho krste pápežom Silvestrom (314 – 335). V skutočnosti sa Konštantín dal pokrstiť niekoľko dní pred smrťou, zomrel 22. mája 337 a sviatosť svätého krstu prijal v maloázijskej Nikomédii z rúk tamojšieho biskupa Eusebia.³³ Legendou bolo aj tzv. *Donatio Constantini* z 8. storočia, podľa ktorého Konštantín z vďačnosti za zázračné vyzdravenie potvrdil primát pápeža Silvestra nad východnými patriarchami, odovzdal mu svetskú moc nad Rímom a všetkými provinciami západnej rímskej ríše, ako aj ďalšie privilégia. Falošnosť dokumentu preukázali učenci v dobe renesancie. Samozrejme, aj cirkev na Západe kladne vnímala osobnosť Konštantína Veľkého, ale hodnotenie jeho náboženskej a sociálnej politiky bolo triezvejšie ako na Východe.

Záverom

Kresťanská cirkev nebola v 4. storočí pasívnou organizáciou, ale aktívnym spoločenstvom, ktoré sa snažilo zlepšiť duchovné, morálne a sociálne postavenie ľudí v spoločnosti. Sociálne snahy cirkvi prirodzene zostávali limitované politicko-hospodárskym otrokárskym systémom. Napriek tomu mala cirkev zásadne iný pomer k otrokom než pohanská spoločnosť i staré rímske náboženstvo. Potvrzuje to aj prax bohoslužobného života, z ktorého cirkev nikoho nevyučovala, kým v antických a helenistických kultoch boli ich členovia politicky a občianski zjednocovaní proti neobčanom, teda barbarom a otrokom. Viacerí pohanskí učenci argumentovali proti kresťanstvu práve touto politickou a sociálnou funkciou antických kultových spoločenstiev, napríklad Libanios odsudzoval cirkev,

³² WINKELMANN, F. Probleme der Herausbildung der Staatkirche im römischen Reich des 4. Jahrhunderts: *Klio* 53, 1971, s. 297.

³³ EUSEBIUS. *Vita Constantini* IV 62,4; SOCRATES SCHOLASTICUS. *Historia Ecclesiastica* I 39,2 etc.

že prijíma aj otrokov a ženy do svojich radov.³⁴ Vzťah pánov a otrokov cirkev riešila duchovným prekonávaním rozdielov medzi nimi zdôrazňovaním rovnosti pred Bohom. Otroctvo teda ostávalo aj pre cirkev nezmeniteľnou skutočnosťou. Pretváranie právnych a hospodárskych poriadkov vo vtedajšej rímskej otrokárkej spoločnosti nebolo objektívne možné. To, čo však cirkev vo svojej dobe pretvárala, bolo myslenie ľudí v duchu mravných zásad kresťanstva.

V období vlády Konštantína Veľkého a vlastne v celom 4. storočí vidieť veľké úsilie cirkvi o zmenu charakteru rímskeho štátu a pohanskej spoločnosti. Na konci antiky sa potvrdilo, čo platilo už v dobe apologetov, že „kresťania boli najpravdivejší, najlojálnejší a najzbožnejší poddaní, akých mal rímsky štát.“³⁵ Iste sa nemožno domnievať, že by sa činnosť cirkvi vždy vyvíjala podľa jej predstáv. Najmä vo východnej časti ríše štátna moc postupne prekryla politické ambície carihradských patriarchov a podriadila si celú cirkevnú organizáciu, hoci zároveň došlo k dôslednej christianizácii všetkých spoločenských štruktúr, vrátane myslenia obyvateľstva. Cirkev v západnej časti rímskej ríše bola naproti tomu slobodnejšia. Keď sa novým centrom ríše stal Konštantínopol, cirkev na Západe sa síce už nemohla natoľko spoliehať na podporu panovníka ako predtým, ale o to viac bola vnútorne nezávislou. Po odchode Konštantína z Ríma sa stále dôležitejšou osobnosťou na Západe stával rímsky biskup.

Bibliografia:

Starokresťanskí a antickí autori

ATHANASIUS. *Apologia contra Arianos* (PG 25).

Codex Iustinianus, ed. P. Krueger (Corpus iuris civilis, vol. II), Berlin, 1915.

Codex Theodosianus, ed. Th. Mommsen et P. M. Meyer, Berlin, 1905.

EUSEBIUS PAMPHILI. *Církevní dějiny (Historia ecclesiastica)*. Praha: UCN, 1988.

EUSEBIUS CAESARIENSIS. *Vita Constantini*, ed. F. Winkelmann: Eusebius Werke I 1, Berlin, 1975.

EUSEBIUS CAESARIENSIS. *De laudibus Constantini*, ed. F. A. Heinichen, Lipsiae, 1869.

EUTROPIUS. *Breviarum ab Urbe condita*, ed. Fr. Rühl, Lipsiae, 1919.

CHRYSOSTOMOS, I. *Expositio in psalmos* (PG 55).

LACTANTIUS. *Divinae institutiones* (PL 6 – 7).

LIBANIOS. *Orationes*. In: Opera vol. I – XII, ed. R. Foerster, Lipsiae, 1903 – 1923.

SOCRATES SCHOLASTICUS. *Historia ecclesiastica*, ed. R. Hussey, Oxonii, 1853.

SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica*, (hrsg. von J. Bidez und G. Ch. Hansen) Berlin, 1960.

TERTULLIANUS. *Apologeticum*. Torino: Societa editrice internazionale, stampa, 1946.

ZOSIMOS. *Historia nova*, ed. L. Mendelssohn, Lipsiae, 1887.

Poznámka: Citácie zo spisov antických a starokresťanských autorov obsahuje latinské vydanie J. P. Migne: *Patrologiae cursus completus, series Latina* (PL), Paris 1844 sqq. a staršie nemecké edície.

³⁴ LIBANIOS. Orationes XIV 47 – 50.

³⁵ CAMPENHAUSEN, H. F. von. Griechische Kirchenväter. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1961, s. 21.

Ostatná literatúra

- CAMPENHAUSEN, H. F. von. *Griechische Kirchenväter*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1961.
- ČEŠKA, J. *Římský stát a katolická církev ve IV. století*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1983.
- GAŽÍK, P. *Justín Martýr a jeho doba*. Martin: Biblická škola, 2003. ISBN 80-968542-1-6.
- GAŽÍK, P. *Sociálna otázka v dobe patristiky*. Bratislava: UK, 2003. ISBN 80-223-1794-2.
- GIBBON, E. *Úpadek a pád římské říše*. Praha: Odeon, 1983.
- GROSSI, V. *Křesťanský život v prvních staletích*. Brno: CDK, 1995. ISBN 80-85959-04-6.
- MOLNÁR, A. *Lístky o mladé církvi*. Praha: Kalich, 1952.
- MOLNÁR, A. *O křesťanské svobodě v římském imperiu*. In: Směřování. Praha: Kalich, 1983.
- ŘÍČAN, R., MOLNÁR, A. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 1989.
- ŠPIRKO, J. *Patrológia, životy, spisy a učenie sv. otcov*. Prešov: Spolok P. P. Gojdiča, 1995. ISBN 80-967341-0-5.
- WINKELMANN, F. *Probleme der Herausbildung der Staatskirche im römischen Reich des 4. Jahrhunderts*. Klio 53, 1971, s. 280 – 299.
- ZAVIŠ, M. *Staroveký svet zdravia a choroby*. Bratislava: UK, 2012. ISBN 978-80-223-3125-8.

Kontakt na autora:

Doc. ThDr. Peter Gažík
Univerzita Komenského v Bratislave
Evanjelická bohoslovecká fakulta
Katedra cirkevných dejín
Bartókova 8
811 02 Bratislava
gazik@fevth.uniba.sk

Peer reviewed by:

[Published online December 22, 2015]

Mgr. Radoslav Hanus, PhD.

Doc. Mgr. Ondrej Prostredník, PhD.